

RENATO PERONI, *L'età del bronzo nella Penisola italiana. I, L'antica età del bronzo*, 372 p. + XII pl., cu 73 fig. în text (inclusiv un mare număr de hărți), Firenze, 1971 (vol. XIX din seria „Studi” publicată de Accademia Toscana di Scienze e lettere “La Colombaria”).

Acest volum al prof. R. Peroni de la Universitatea din Roma este primul dintr-o serie asupra epocii bronzului din Italia, studiu fără îndoială necesar ținând seama că asemenea sinteze nu s-au mai scris de mult, chiar dacă nu pentru toate regiunile și pentru toate etapele dezvoltării milenare a epocii bronzului din Italia datele arheologice sînt suficient de numeroase pentru a se putea rezolva în chip mulțumitor toate problemele pe care le ridică un asemenea studiu. Este de altfel de la sine înțeles că nu vom putea trece în revistă în această recenzie toate problemele și cu atât mai puțin discuțiile numeroase purtate de autor pentru lămurirea lor, mulțumindu-ne cu indicarea principalelor sale puncte de vedere și în special a caracterelor esențiale ale grupelor (sau faciesurilor) culturale ale acestei perioade.

Limitele cronologice ale primei perioade a epocii bronzului din Italia sînt situate de autor între 1800—1600 î.e.n., deci în general acelea acceptate în chip tradițional și pentru Europa Centrală. Cît privește grupele regionale (și în parte și cronologice) în care sînt fixate descoperirile italiene ale acestei perioade, ele sînt următoarele — începînd de la nord spre sud: Polada (în valea fluviului Po, de la cumpăna apelor alpine în nord pînă la cea a Apeninilor în sud, peste care nu trece decît în Liguria); Asciano (la N de Apeninii toscano-emiliani, cu răspîndiri la S de Apenini pînă în apropiere de Viterbo); Rinaldone

2 (în toată zona tirenică, între Arno și Volturno, concentrată în special în actuala Toscana); Montemerano — Scoglietto — Polidoro (aceeași zonă ca și grupa precedentă, căreia îi urmează, între Arno și Volturno); Ripatransone (zona adriatică centrală, corespunzînd în bună parte cu Picenum); Gaudio 2 și Laterza — Parco dei Monaci — Cotronei (ambele grupe în sudul Italiei peninsulare).

Pentru fiecare dintre aceste grupe autorul prezintă în primul rînd izvoarele, trecînd apoi la studierea tipologică a tuturor descoperirilor (așezări, morminte, diferitele categorii de obiecte) și la ceea ce numește el „definirea” grupei respective, adică legăturile culturale, cronologia, caracterele specifice, limitele teritoriale și raporturile externe, pentru a ajunge apoi la viața economică, socială și ideologică, încheind cu așa-numitele „perspective istorice”, în care se discută atît elementele culturale datorate tradiției epocii anterioare cît și transmisiunile și eventuala continuitate cu perioada mijlocie a epocii bronzului, care urmează.

Grupa Polada, formată într-o anumită măsură pe bazele culturii eneolitice Remedello din zona padană și aparținînd unei populații cu accentuate trăsături războinice, este împărțită în trei etape; 1, 2 A (cînd această grupă se răspîndește și la S de Po) și 2 B; limita cronologică dintre ultimele două etape corespunde, ținînd seama de „raporturile externe”, cu trecerea de la faza A 1 la A 2 a bronzului central-european, respectiv

trecerii de la sec. XVIII la sec. XVII, în timp ce etapele 1 și 2A trebuie datate în sec. XVIII. Din punct de vedere social-economic se poate vorbi de un fel de echilibru între vânătoare, pescuit, creșterea vitelor mai mult sau mai puțin sedentară, agricultură și metalurgie. Fără îndoială că această grupă — căreia îi aparțin și celebrele palafite din N. Italiei — este cea mai importantă din tot Bronzul timpuriu italian, nu numai prin marelui și variatului număr de descoperiri și prin regiunea vastă ocupată, ci și prin rolul său de intermediar față de Europa Centrală; această importanță rezultă de altfel și din amploarea cu care este tratată grupa Polada, căreia îi este consacrată mai bine de o treime din volum.

Grupa *Asciano* — considerată de autor ca derivând direct din grupele vaselor campaniforme eneolitice din Italia centro-septentrională — este mult mai modestă ca locuri de descoperiri (în total zece) și ca obiecte descoperite; de altfel ulterior ea suferă o reducere a ariei de răspândire, cînd în etapa Polada 2A această din urmă se întinde spre S și îi transmite o serie de elemente specifice. Cel puțin o parte din populația acestei grupe culturale practica „nomadismul periodic”, ceea ce ar explica pătrunderile îndepărtate și contactele cu alte grupe. Păstoritul pare deci să fi fost ocupația ei de bază.

În ceea ce privește grupa *Rinaldone 2*, mult mai extinsă decît predecesorul R.1 din eneolitic, ea s-a dezvoltat în chip direct din aceasta, fără nici o întrerupere și într-o perfectă continuitate etnică, economică-socială etc., deși bineînțeles s-au adăugat și influențe externe. De aceea, din punct de vedere cronologic, această grupă trebuie datată chiar la începutul primei perioade a epocii bronzului, cu atît mai mult cu cît pe același teritoriu se situează și descoperirile aparținînd grupei următoare, cu care însă nu are legături culturale și deci trebuie să fi fost anterioară acesteia, deși și aceasta datează tot din prima epocă a bronzului. Grupa R.2 are un specific războinic și o economie de tip vechi, neolitic, deși nu trebuie omis faptul că ea începe exploatarea minereului de aramă din Toscana (chiar dacă această activitate are încă o

importanță relativ secundară) și realizează forme specifice în domeniul bronzurilor.

Grupa următoare — *Monterone — Scoglietto — Polidoro* — are două etape de dezvoltare; una contemporană cu Polada 2 A și cealaltă cu Polada 2 B, fiind astfel caracteristică pentru a doua parte a primei perioade a epocii bronzului. Componentele esențiale ale acestui facies — care a înlăturat grupa *Rinaldone 2* — sînt elemente primite din afară de la grupele Polada, Asciano, Ripatransone și Laterza. Din punct de vedere social-economic nu se poate preciza decît caracterul războinic și de metalurgiști al populației respective, care extrăgea minereurile, le reducea și lucra obiecte, unelte și arme de aramă. Totodată schimba cu regiunile vecine nu numai produsele ei și materia primă; dar aceasta nu înseamnă că populația n-ar fi practicat și agricultura.

Grupa *Ripatransone* pare a fi dăinuit de-a lungul întregii perioade vechi a Bronzului, autorul fiind de părere că și în teritoriul ocupat de ea se poate vorbi de o activitate metalurgică, chiar dacă materia primă nu era extrasă la fața locului. Lipsind suficiente descoperiri, nu se pot da însă precizări asupra activităților productive primare și a organizației sociale.

Grupa *Gaudio 2* se prezintă din multe puncte de vedere la fel și paralel cu aceea *Rinaldone 2*, reprezentînd o evoluție internă a culturii locale anterioare, la care se adaugă bineînțeles elemente străine. Este de altfel probabil că trecerea de la eneolitic la epoca bronzului nu a adus în Campania modificări substanțiale din punct de vedere al economiei de caracter precumpănitor agricol de tip neolitic.

În sfîrșit, grupa *Lalerza-Parco dei Monaci-Cotronei* din sud-estul și sudul peninsulei e constituită de aspecte succesive. În timp ce Laterza pare a fi contemporană cu Polada 1, Parco dei Monaci a fost probabil sincron cu Polada 2A, iar Cotronei cu Polada 2B. Agricultură, vânătoare, dar și metalurgia erau destul de dezvoltate.

Ca o caracteristică generală, se poate spune că prima perioadă a epocii bronzului din toată Italia peninsulară a fost una de excesiv particularism local, deși nu e mai puțin adevărat că încă de pe acum se începe acel proces gradat de unificare culturală a Italiei care va culmina

În jurul anului 1000, adică după sfârșitul epocii bronzului. Autorul socotește că acei care au început, odată cu trecerea la epoca bronzului, opera de unificare a micilor unități locale și închegarea lor în colectivități mai mari au fost șefii războinici; fără ca autorul să folosească termenul de „democrație militară”, este limpede că aceasta a fost dominantă societății italiene din acea perioadă. Iar pasul decisiv către închegarea marilor comunități n-a putut fi făcut decât în urma dezvoltării metalurgiei bronzului. Pe de altă parte, unul dintre elementele cele mai semnificative ale „dinamicii istorice” a acestei perioade ar fi constituit, după autor, de faptul că — în timp ce culturile din sud și de pe țărmul mijlociu al Mării Tirenene (Laterza, Gaudio 2, Rinaldone 2) sînt rezultatul dezvoltării organice culturale și continuării grupelor locale eneolitice (Andria, Gaudio 1, Rinaldone 1), cele din N și de pe țărmul mijlociu al Adriaticii (Polada, Asciano, Ripatransone) ar reprezenta unități noi, separate de o cezură istorică mai mult sau mai puțin netă, dar evidentă, deși aceasta n-ar însemna că nu există și unele elemente de continuitate. Mi se pare însă a fi aici o contradicție — dacă nu totală, cel puțin de nuanță — între „continuitatea” enunțată cu prilejul descrierii grupeii Polada — care și-ar fi avut rădăcinile în „humusul cultural” constituit de eneoliticul cîmpiei padane — și „cezura istorică” de care se vorbește acum. Pe de altă parte c de mirare că autorul nu atacă în chip direct problema originii populației din nordul și nord-estul Italiei la începutul epocii bronzului, ținînd seama de nenumăratele discuții purtate în

trecut în privința migrațiilor venite de dincolo de Alpi, cu atît mai mult cu cît de aceasta se leagă și problema de asemenea mult debătută a indoeuropenizării Italiei.

Pare oricum insuficient să se spună că ampla dezvoltare din prima perioadă a epocii bronzului în nordul Italiei s-ar datora exclusiv celor trei factori principali indicați de autor: meșteșugarii bronzului care au făcut din valea Padului o provincie activă a zonei metalurgice centro-europene; comunitățile țărănești care au făcut primul pas, decisiv, spre o agricultură mai intensă decît aceea tradițională-eneolitică; și, în sfîrșit, negustorii care, spre sfîrșitul acestei perioade, au introdus primele acumulări modeste de bogăție într-un circuit economic mai vast.

Aceste obiecții n-ar putea însă îndreptăți o apreciere negativă asupra valorii acestei substanțiale contribuții la studiul preistoriei Italiei. Pe de altă parte, ar fi cu neputință să se încerce, într-o recenzie, discutarea în detaliu a numeroaselor probleme tratate și a concluziilor autorului. Ținînd seama de amploarea informației, de bogăția materialului documentar, de metodică lucrării, de claritatea expunerii și nu în ultimă instanță de permanenta preocupare de a se da sau de a se încerca o reconstituire a procesului istoric parcurs de comunitățile italiene ale primei perioade a epocii bronzului, nu e nici o îndoială că sîntem în fața unei lucrări deosebit de utile pentru oricine dorește să cunoască în detaliu această perioadă a preistoriei Italiei peninsulare și de aceea am socotit indicat să o semnălăm.

Vladimir Dumitrescu

* * * *Извори на българската история* (Fontes Historiae Bulgaricae), XV, Sofia, 1972, 321 pagini

În primăvara anului 1972 a apărut la Sofia al XV-lea volum din *Izvoarele istoriei bulgarilor* (al VIII-lea din seria *Fontes Graecae Historiae Bulgaricae*), editat de prof. Mihail Voinov. Volumul s-a tipărit sub redacția aceluiași Mihail Voinov, împreună cu Vasilka Tăpkova-Zaimova și Liubomir Ionev.

În el sînt publicate numai acele părți din operele Annei Comnena, George Akropolita și Theodor Skutariotul în care se păstrează date și informații referitoare la istoria bulgarilor. Ca și în celelalte tomuri, textul grecesc ocupă una din coloanele paginii, în timp ce cealaltă coloană este rezervată traducerii bulgărești.